

102/1

Karatasi ya 1

**KISWAHILI
INSHA**

Mar. 2022 – Muda: Saa 1 $\frac{3}{4}$

Jina Nambari ya Mtahiniwa

Sahihi ya Mtahiniwa Tarehe

Maagizo

- (a) Andika jina lako na nambari yako ya mtihani katika nafasi ulizoachiwa hapo juu.
(b) Tia sahihi yako kisha uandike tarehe ya mtihani katika nafasi ulizoachiwa hapo juu.
(c) Andika insha **mbili**. Insha ya kwanza ni ya **lazima**.
(d) Kisha chagua insha nyingine moja kati ya hizo tatu zilizobakia.
(e) Kila insha isipungue maneno **400**.
(f) Kila insha ina alama 20.
(g) Kila insha lazima iandikwe kwa lugha ya Kiswahili.
(h) Insha zote **sharti** ziandikwe katika nafasi ulizoachiwa katika **kijitabu hiki** cha maswali.
(i) **Karatasi hii ina kurasa 12 zilizopigwa chapa.**
(j) **Watahiniwa ni lazima wahakikishe kwamba kurasa zote za karatasi hii zimepigwa chapa sawasawa na kuwa maswali yote yamo.**

Kwa Matumizi ya Mtahini Pekee

Swali	Upeo	Alama
1	20	
	20	
Jumla	40	

1. Lazima

Rafiki yako anasomea ng'ambo. Alipoondoka nchini, Kaunti yenu ilikuwa inakabiliwa na kutojitosheleza kwa chakula.

Mwandikie barua kumweleza hatua ambazo Kaunti venu imechukua kutatua tatizo hili.

2. Fafanua manufaa ya kuboresha miundomsingi nchini.
 3. Tunga kisa kinachodhihirisha maana ya methali ifuatayo:
Aliye kando haangukiwi na mti.
 4. Tunga kisa kinachoanza kwa maneno yafuatayo:
“Maskini, anaonekana kuemewa na hisia za kupoteza. Huu mchezo wa bahati nasibu utakuja kutuangamizia kizazi,” akajisemea Kutu huku akimtazama mja aliyekuwa kainamia meza huku ameshika kichwa...

767

0015

HUU NDIO UKURASA WA MWISHO ULIOPIGWA CHAPA.

Kenya Certificate of Secondary Education, 2021

102/1

915018

102/2

Karatasi ya 2

KISWAHILI

LUGHA

Mar. 2022 – Muda: Saa 2 $\frac{1}{2}$

Jina Nambari ya Mtahiniwa

Sahihi ya Mtahiniwa Tarehe

Maagizo

79

- (a) Andika jina lako na nambari yako ya mtihani katika nafasi ulizoachiwa hapo juu.
(b) Tia sahihi yako kisha uandike tarehe ya mtihani katika nafasi ulizoachiwa hapo juu.
(c) Jibu maswali **yote**.
(d) Majibu yote yaandikwe katika nafasi ulizoachiwa katika kijitabu hiki cha maswali.
(e) Majibu yote **lazima** yaandikwe kwa lugha ya Kiswahili.
(f) Usitoe ukurasa wowote kutoka kwenye kijitabu hiki.
(g) **Karatasi hii ina kurasa 12 zilizopigwa chapa.**
(h) **Watahiniwa ni lazima wahakikishe kwamba kurasa zote za karatasi hii zimepigwa chapa sawasawa na kuwa maswali yote yamo.**

Kwa Matumizi ya Mtahini Pekee

Swali	Upeo	Alama
1	15	
2	15	
3	40	
4	10	
Jumla	80	

0774

1. UFAHAMU

(Alama 15)

Soma kifungu kifuatacho kisha ujibu maswali.

Ulikuwa wakati wa jioni juu limepunguza udhia wake na **upepo mwanana ulikuwa ukipita na kuzipapasa ngozi zetu** mfano wa pamba. Kama ilivyokuwa desturi yetu hapo kijijini, siku hiyo pia tuliketi nje ya nyumba yetu tukafanya duara kulizunguka birika la kahawa. Kila mmoja alichukua glasi akajimiminia kiasi cha kahawa alichotaka na kurudi kuchukua mahali pake kitini.

Tulipotia fahamu tulipata mazoea haya yamekita mizizi nasi tukawa hatuna budi kuyakumbatia. Hatukuyakumbatia tu, bali tuliyakumbatia kwa dhati ya moyo. Vikao hivi havikuwa tu hazina kubwa kwetu bali pia vilikuwa vya thamani isiyomithilika. Hapa ndipo **tulinoleana bongo** kwa kupashana habari. Leo hii tumo katika kuzungumzia nguzo kuu za maendeleo, tena maendeleo ya haja ambayo yataibadilisha sura ya mwananchi na nchi. Nahodha wa kikao cha leo anampa msemaji wa kwanza nafasi naye hakusita kushika usukani.

“Nionavyo mimi, maendeleo yatawezekana ikiwa elimu itaweza kukidhi haja za watu. Sio nadharia tupu ambayo huwezi kuitumikiza ikaleta matokeo. Lazima nchi imwezeshe kila mtu kupata elimu ya msingi ambayo itamsaidia kufikia habari za kimsingi, iwe ni kupitia kwa magazeti au vitabu. Habari hizo zitamfunua macho, akaona na kuhakiki mambo. Wenzangu, jibu ni elimu! Maendeleo yanategemea elimu,” kijana mmoja alisema kwa mhemko.

Muda wote huo kila mtu aliwa ametulia. Wapo waliotikisa vichwa kukubaliana naye na wapo waliovitikisa kukataa. Hata hivyo, walikuwepo waliokaa tu kama mawe. Hawakuonyesha ishara yoyote ya kuguswa na maneno yale. Mwendesha mjadala alifanya ishara na mara kijana wa miraba minne aliyekuwa amevaa shati lililompwaya akasimama na kuzungumza kwa sauti nzito.

“Mtazamo wangu mimi bwana ni tofauti. Ukitazama duniani kote, kila nchi iliyoendelea imewekeza sana viwandani. Uzalishaji wa viwandani ndio dawa mjarabu. Hebu vuta fikra! Kila tunachotumia kuanzia kalamu, kitabu, nguo, msumari, saruji ... yaani kila kitu chenye nafasi katika maisha yetu kimepitia hatua za uzalishaji viwandani...”

“Si ndio hayo! Naona unaniunga mkono aisee! Viwanda huendeshwa kwa elimu au ukipenda maarifa. Na maarifa hayo huja kwa mafunzo ambayo ni elimu,” alifafanua yule kijana wa kwanza.

“Nipe muda Sudi! Nipe muda nimalizie **hoja** yangu. Ninachosema ni kuwa elimu bila utumizi wake kuzalisha huduma na bidhaa muhimu haina nafasi kubwa katika maendeleo ya jamii. Elimu si mwisho wa yote bali mwanzo. Elimu inafaa kuzalisha. Na uzalishaji muhimu zaidi ni wa viwandani. Kwa hivyo, nionavyo mimi msisitizo mkubwa unafaa kuwa katika kutengeneza viwanda na kuvifanya kuzalisha.”

Jama alimaliza mazungumzo yake akatulia na kupiga funda la kahawa. Hapo ndipo mwendesha mjadala alipompa kijana mwingine nafasi naye atoe maoni yake. Kijana huyo mdogo wa kimo na umbo alianza kusafisha koo huku wenzake wakimshangilia. Kwa kawaida kijana huyo aliwa na mbwembwe nydingi.

“Bwana Spika,” alianza huku wenzake wakishangilia kwa kila namna. Walipotulia aliendelea, “Mimi najua wapo watakaoniita mjinga hapa lakini naamini miundombinu ni muhimu zaidi. Watu hawawezi kuendelea bila mfumo mzuri wa barabara na reli, usambazaji wa kuridhisha wa umeme, viwanja vya kutosha na bora kwa ajili ya vijana kunoa vipawa vyao...”

Maneno yake yalifunikwa ghafla na kelele za kumshangilia na kumsifu huyu kijana waliyemwita Sumaku. Hii ilikuwa lakabu waliyompa kwa uwezo wake wa kuelewa mambo kwa wepesi na kwa kujua kuwavutia vijana wenzake maana alijua wapi pa kugonga ili gogo litoe mlion. Alipoona bado wanashangilia aliinua mkono wake wa kushoto juu na kusema, “Basi! Basi,

wananchi, sina shaka ujumbe umefika.” Kisha aliketi na kuwaacha wenzake wakiumwa mbavu kwa vicheko.

Utulivu ulirejea taratibu. Kabla kila mmoja amakinike, mwendesha mjadala alimpa nafasi mzee mmoja aliyekuwa amevutwa na mazungumzo hayo naye kuchangia. Mzee yule alicheka kidogo, akasafisha koo na kuwapongeza wachangiaji waliomtangulia kisha naye akasema yake.

“Mambo hayo yote ni kama pacha lakini pekee hayatoshi. Miundomsingi inahitaji watu wa kuitumia, navyo viwanda vinahitaji wafanyakazi. Watu hao wasipokuwepo, vitu hivyo havina maana. Watu hao wanahitaji kuwa na afya bora. Hospitali zinahitaji kuwa katika kiwango cha kutoa huduma za kuridhisha. Zinahitaji wataalamu wasiobabaisha, vyombo nya kisasa nya udodosi na upasuaji, dawa nzuri na mazingira safi kwa ajili ya wagonjwa. Halafu huduma hiyo nzuri iwe inaweza kufikiwa na kila mtu.”

Alitua kidogo. Sasa kila mtu alikuwa ametulia kama ardhi iliyonyeshewa. Kisha akaendelea, “Pamoja na hayo, ipo haja ya huyo mfanyakazi kupata pa kuweka ubavu wake. Akiisha kuichapa kazi anahitaji kurudi nyumbani. Si nyumbani kwa maana ya mahali pa kupangisha bali nyumbani kwa maana ya mahali pake mwenyewe. Hivyo panahitaji kuwepo mpango wa wafanyakazi kununua nyumba kwa bei nafuu. Mtu si kama ndege anayeweza kuishi mtini na akaamka kushika shughuli zake. Mtu huhitaji makao yake. Haya yote yakifanywa kwa pamoja na kwa ufanisi basi tutakuwa tumeanza kujiandaa kupaa kwa mbawa zetu wenyewe.”

Alipomaliza kusema alishika njia na kwenda zake bila kutazama nyuma. Sote tulijikuta tunacheke kwa sauti huku tumetabasamu.

- (a) **Bainisha mambo matatu ambayo yanaleta utangamano baina ya vijana wa jamii hii.**
(alama 3)
-
.....
.....
.....
.....

- (b) **“Kupata elimu pekee hakutoshi kuleta maendeleo.” Thibitisha kwa hoja **mbili** kutoka kwenye kifungu.**
(alama 2)
-
.....
.....

- (c) Kwa kutoa hoja **nne**, onyesha uhusiano uliopo kati ya nguzo mbalimbali za maendeleo kwa mujibu wa kifungu. (alama 4)
-
.....
.....
.....
.....
.....
.....

- (d) Eleza mambo **matatu** ambayo yanawachangamsha vijana katika kifungu. (alama 3)
-
.....
.....
.....
.....
.....

- (e) Kauli, “upepo mwanana ulikuwa ukipita na kuzipapasa ngozi zetu,” imetumia tamathali gani ya usemi? (alama 1)
-

- (f) Eleza maana ya, ‘tulinoleana bongo’ kwa mujibu wa taarifa. (alama 1)
-

- (g) Andika kisawe cha ‘hoja’ kwa kurejelea kifungu. (alama 1)
-

2. UFUPISHO

(Alama 15)

Soma kifungu kifuatacho kisha ujibu maswali.

Binadamu hakuumbwa kuishi katika upweke na kujitenga. Aliumbwa kuwa sehemu ya mfumo wa ushikamano na wenzake. Baadhi ya jamii zinazeleza kwamba Mungu aliumumba mwanamume kwanza na alipoona kwamba anaishi kitwea akamuumbia mwanamke kuwa mshirika wake. Hatua hii ikawa ndio mwanzo wa watu kuishi pamoja kama mke na mume. Yumkini hiki ndicho kiini cha familia. Mshikamano wa familia ni muhimu sana kwa sababu hujenga uhusiano mwema na kushirikiana kimawazo, kikazi na hata zinapozuka haja nyinginezo. Mababu zetu walihitaji sana umoja wa familia. Umoja huo ulifaa mno katika hali mbalimbali. Wakati huo watu walizungukwa na misitu mikubwa ambamo waliishi wanyama wakali kama vile simba, chui na duma. Wanyama hao walikuwa hatari kwa binadamu na hivyo kuwahitaji watu kuungana kuwakabili.

Enzi hizo za mababu pia zilishuhudia uhasama wa kikoo. Koo mbalimbali zilishindana kunyang'anyana mifugo na kung'ang'ania ardhi ili kujijengea himaya zao. Katika hili pia ushirikiano wa karibu ulihitajika ili kujihami dhidi ya uvamizi wowote ule. Kutokuwepo kwa uvamizi kulimaanisha kuwa jamii ilipata utulivu na moyo wa kuendeleza shughuli zao za kila siku ambazo zilikuwa msingi wa maendeleo yao. Watoto nao walipata mazingira salama na tulivu ya kucheza na kukua.

Ushirikiano huu haupo tu katika familia za wanadamu. Tunawaona wanyama wakiwa katika makundi. Wanatembea, kucheza, kula na kulala katika makundi. Makundi haya ni muhimu sana katika maisha ya wanyama mbalimbali. Ulimwengu wa wanyama una adha tele. Adha hizo huwa kisiki kikubwa katika maisha ya wanyama. Zipo hatari za baadhi ya wanyama kuwindwa na kufanya kitoweo. Mnyama akiwa peke yake huwa windo rahisi kwa wawindaji. Wakiwa katika kundi husaidiana kushika zamu na kutanabahishana hatari ibishapo. Kwa kufanya hivyo huokoleana maisha. Nao wanyama wanaowinda huwa na kibarua kigumu kupata windo wakiwa waenda pweke. Hata simba, mfalme wa msitu, huhitaji kufanya shirika na wenzake ili kuliwahi windo kwa urahisi. Wapo wanyama wala nyama amba hufa kwa kukosa chakula kwa sababu ya kukaa peke yao.

Hii leo utaona kuwa watu hawashirikiani katika familia tu. Wanashirikiana pia katika mazingira ya shule ambapo wanapokezana maarifa mbalimbali ambayo ni muhimu katika maisha yajayo. Panapokuwa na ushirikiano mzuri kivuno huwa tele kwa mwanafunzi ambaye hujizolea mengi. Hupata elimu ambayo humfungua macho kuona sura tofauti tofauti za ulimwengu, hukuza kipawa chake ambacho anakitungia kwa manufaa yake na ya jamii pana, hujifunza udugu amba ni muhimu katika kuishi na watu wengine baada ya masomo, na mwanafunzi huweza pia kukomaa kimawazo na kuwa kiungo muhimu cha taifa. Hata hivyo, haya hayaji tu na kumtamia mtu eti kwa sababu amefika na kuishi shulen ikipindi chote cha masomo. Hupatikana kwa mwanafunzi kujenga uthabiti wa fikra na mazoea ya daima kulenga kuwa mtu bora kwa wenzake, awe anawajua au hawajui. Kumbuka kuwa hata wanyama hufanya juhud kubwa katika kujenga ustadi wao kushirikiana kipata windo au kukwepa wawindaji.

Taasisi zilizobuniwa kuwa nyenzo za kuendeshea maisha yetu zinajengwa katika misingi hiyo ya familia. Watu huja pamoja na kuunda sheria na kanuni zinazoelekeza utendakazi wao. Bila mpangilio unaohakikisha umoja na ushirikiano mionganoni mwa watu, huduma zetu muhimu zingekwama na kutuletea dhiki isiyo mfano. Askari hushirikiana ili kufanikisha kazi yao ya kukomesha uhalifu, walimu hushirikiana kuhakikisha kuwa mwanafunzi amepata elimu ipasayo na ipasavyo, dereva na utingo wake, lazima washirikiane ili kufanikisha safari ya abiria, rais na mawaziri wake hawana budi kushirikiana ili kufanikisha ajenda ya maendeleo.

Ulimwengu wa sasa unahitaji watu wawezao kushirikiana. Wanaposhirikiana, shughuli

479

0774

iliyo mbele yao huwa nyepesi na matunda yake huwa ya kufana. Tunaona manufaa ya ushirikiano kwa uwazi zaidi viwandani. Wafanyakazi wa viwandani hugawanya majukumu. Kila mmoja huwa na jambo maalumu analofanya katika mfumo mzima wa uzalishaji bidhaa. Na ndio sababu kiwanda huweza kuzalisha bidhaa nyingi bora na kwa wakati mfupi. Mfano huu wa viwanda unatukumbusha kuwa sawa na viungo vya mwili, sisi wanadamu tuna wajibu maalumu wa kutekeleza kwa kushirikiana na wenzetu. Vinginevyo, kila mmoja akifanya jeuri ya kushika njia yake, uzito wa safari utakuwa mkubwa kwake. Ndio maana wakasema kuwa mtu pweke ni uvundo.

- (a) Fupisha ujumbe wa aya **tatu** za kwanza kwa maneno 100. (alama 6)

Matayarisho

Nakala Safi

- (b) Eleza kwa maneno 140, masuala ambayo mwandishi ameibua kuanzia aya ya **nne** hadi **sita**. (alama 9)

Matayarisho

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Nakala safi

3. MATUMIZI YA LUGHA

(Alama 40)

- (a) Tofautisha sauti zifuatazo: (alama 2)

(i) /l/ na /r/

.....

(ii) /m/ na /b/

.....

- (b) Bainisha matumizi ya ‘ni’ katika sentensi ifuatayo: (alama 1)

Wasaidieni wale, walinisaidia wakati wa shida.

.....

- (c) Andika neno moja lenye silabi za muundo ufuatao: (alama 1)

Konsonanti + Konsonanti, Irabu + Konsonanti, Konsonanti, Irabu

.....

- (d) Tunga sentensi kubainisha kiunganishi kitegemezi. (alama 2)

.....

- (e) Tumia neno ‘vile’ katika sentensi kama:

(i) Kiwakilishi (alama 1)

.....

(ii) Kielezi (alama 1)

.....

- (f) Kutokana na mzizi ‘-erevu’ unda:

(i) nomino (alama 1)

.....

(ii) kivumishi (alama 1)

.....

479

0774

(g) Nomino zifuatazo zimo katika ngeli gani? (alama 2)

(i) teo

(ii) chanda

(h) Ainisha virai katika sentensi ifuatayo: (alama 3)

Wale wengine watasafiri ughaibuni kwa ndege.

.....

.....

(i) Andika sentensi ifuatayo katika hali ya umoja. (alama 1)

Nguo walizouza madukani mwao ziliwavutia watalii.

.....

(j) Geuza sentensi ifuatayo katika hali yakinishi. (alama 1)

Makuli hawajakuarifu kwamba mizigo hiyo haikuwa yetu?

.....

(k) Akifisha sentensi ifuatayo. (alama 2)

lo kadio hamadi ndiye mwandishi wa kisiwa chenye tunu

.....

.....

(l) Andika sentensi ifuatayo katika usemi halisi (alama 2)

Mama alimwita Juma na kutaka kujua namna alivyofaulu kuuzima moto huo.

.....

.....

- (m) Andika sentensi ifuatayo upya kwa kufuata maagizo. (alama 2)

Seremala alilainisha mbao. Seremala alikuwa kiwandani. (Unganisha kuwa sentensi moja inayoanza kwa ‘**Mbao**’ bila kubadilisha maana.)

.....
.....

- (n) Andika kinyume cha sentensi ifuatayo kwa kuzingatia maneno yaliyopigiwa mstari. (alama 1)

Punde tu alipouliza swali hilo Koru aliingga darasani.

.....

- (o) Andika sentensi ifuatayo katika hali ya mazoea. (alama 1)

Jani ambalo lilipukutika lilipeperushwa na upepo.

.....

- (p) Changanua sentensi ifuatayo kwa kielelezo cha mstari. (alama 2)

Wakulima hawa wanapanda zao hili daima.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

- (q) Andika sentensi ifuatayo upya ukianzia kwa yambwa tendewa. (alama 1)

Andai alimnywesha babu uji kwa kikombe.

.....

- (r) Tunga sentensi **moja** kuonyesha maana **mbili** za neno **somo**. (alama 2)
-

(s) Tunga sentensi kubainisha matumizi yafuatayo ya ‘**kwa**’. (alama 2)

(i) sehemu ya kitu

.....

(ii) namna

.....

(t) Tunga sentensi **moja** kubainisha kishazi huru na kishazi kitegemezi. (alama 2)

.....
.....

(u) Andika maana **mbili** zinazojitokeza katika sentensi ifuatayo: (alama 2)

Fundi alimkatia Makaa utepe huo.

.....
.....

(v) Zimwi lilizidi kukimbia.

Shujaa aliongeza mwendo kulifikia.

(Unganisha kuwa sentensi moja kwa kutumia neno ‘kadiri’)

(alama 2)

.....
.....

(w) Tunga sentensi zifuatazo: (alama 2)

(i) agizi

.....

(ii) hisishi

.....

4. ISIMUJAMII

(Alama 10)

- (a) *Soma makala yafuatayo kisha ujibu maswali.*

“Karibu, karibu! Keti.

Naam, jitambulisse kwa jopo hili...

Bwana Nuru, ni jambo lipi ambalo linakufanya kuamini kwamba nafasi hii inakuafiki wewe?"

- (i) Bainisha sajili ya makala haya.

(alama 1)

- (ii) Eleza sifa **nne** za sajili hij kwa kurejelea makala haya.

(alama 4)

(b) Wewe ni kinara wa chama cha Wanamawasiliano Bora shulenii mwako.

Umepewa jukumu la kuwatangazia wenzako mashindano ya uogeleaji yakiendelea shulenimwako. Fafanua sifa **tano** za lugha utakayotumia. (alamu 5)

HUU NDIO UKURASA WA MWISHO ULIOPIGWA CHAPA.

102/3

Karatasi ya 3

KISWAHILI FASIHI

Mar. 2022 – Muda: Saa 2½

Jina Nambari ya Mtahiniwa

Sahihi ya Mtahiniwa Tarehe

Maagizo

- (a) Andika jina lako na nambari yako ya mtihani katika nafasi ulizoachiwa hapo juu.
(b) Tia sahihi yako kisha uandike tarehe ya mtihani katika nafasi ulizoachiwa hapo juu.
(c) Jibu maswali **manne** pekee.
(d) Swali la **kwanza** ni la lazima.
(e) Maswali hayo mengine matatu yachaguliwe kutoka sehemu **nne zilizobaki**; yaani, Riwaya, Tamthilia, Ushairi na Fasihi Simulizi.
(f) Usijibu maswali **mawili** kutoka **sehemu moja**.
(g) Majibu yote lazima yaandikwe kwa lugha ya Kiswahili.
(h) Majibu yote sharti yaandikwe kwenye nafasi ulizoachiwa katika **kijitabu** hiki cha maswali.
(i) **Karatasi hii ina kurasa 24 zilizopigwa chapa.**
(j) **Watahiniwa ni lazima wahakikishe kwamba kurasa zote za karatasi hii zimepigwa chapa sawasawa na kuwa maswali yote yamo.**

Kwa Matumizi ya Mtahini Pekee

Swali	Upeo	Alama
1	20	
	20	
	20	
	20	
Jumla		

SEHEMU A: TAMTHILIA

P. Kea: *Kigogo*

1. Lazima

- (a) “Aikose? Asiya ni mwanamke halisi bwana! Amemweka Bi Husda hapa.”
- (i) Eleza muktadha wa dondoo hili. (alama 4)
 - (ii) Eleza vipengele **viwili** vya kimtindo alivyotumia mse maji kufanikisha uwasilishaji wa ujumbe. (alama 2)
 - (iii) Fafanua sifa **nne** za anayeambiwa maneno haya. (alama 4)
- (b) “Kuzorota kwa maadili kunachangia kuzorota kwa mahusiano ya kijamii.” Thibitisha kauli hii kwa kurejelea tamthilia ya *Kigogo*. (alama 10)

SEHEMU B: RIWAYA

A. Matei: *Chozi la Heri*

Jibu swali la 2 au la 3.

2. Jadili nafasi ya mwanamke katika kuendeleza ukiukaji wa haki za kibinadamu katika riwaya ya *Chozi la Heri*. (alama 20)
3. (a) Changanua mtindo katika dondoo lifuatalo: (alama 10)
- “Una bahati sana mwenzangu,” alisema Kairi siku moja, “wewe hujapitia tuliyopitia. Tulitendwa ya kutendwa. Siku hiyo tulipofurushwa kwetu kama takataka tulitanga na njia bila kujua tuendako mama mbele, sisi nyuma, mama amebeba kitindamimba ambaye baadaye alishindwa kukamilisha safari; roho yake changa ikakatika papo hapo mgongoni mwa mama, amemezwa na njaa na ugonjwa wa udhaifu wa mapafu. Mama alituelekeza kando ya njia, tukaingia kichakani kiasi. Sijui alikotoa kiserema alichokitumia kuchimba kaburi lenye kina cha haja, tukaufukia mwili wa ndugu yetu huku kilio cha uchungu na jitimai kikihanikiza kote”.
- (b) Jadili nafasi ya wahusika wafuatao katika kuijenga riwaya ya *Chozi la Heri*:
- (i) Cizarina (alama 5)
 - (ii) Tila (alama 5)

SEHEMU C: HADITHI FUPI

A. Chokocho na D. Kayanda (Wah.): *Tumbo Lisiloshiba na Hadithi Nyingine*

Jibu swalii la 4 au la 5.

4. A. Chokocho: *Masharti ya Kisasa*

“Alipokuwa *kiguu na njia* akimwinda kama kunguru ... Ajabu lakini, kwa nini misumari ya nyuki inamwuma sasa ila si wakati ule wa tamaa ya ushindi ilipokuwa mbali ...”

- (a) Eleza muktadha wa dondo hili. (alama 4)
 - (b) Bainisha toni katika kauli hii. (alama 2)
 - (c) Fafanua “misumari ya nyuki” kwa kurejelea hadithi: *Masharti ya kisasa*. (alama 14)
-
- 5. (a) “Suala la uozo wa kijamii limejitokeza katika hadithi: *Mame Bakari*.” Thibitisha. (alama 10)
 - (b) Jadili mchango wa wazazi katika maisha ya vijana kwa kurejelea hadithi: *Ndoto ya Mashaka*. (alama 10)

SEHEMU D: USHAIRI

Jibu swali la 6 au la 7.

6. *Soma shairi lifuatalo kisha ujibu maswali.*

Mtu asiye heshima, aibu ya roho yake
 Mfano wake tazama, kama popo mwendo wake
Wanaposhindwa wanyama, hudai ndege wenzake
 Na ndege sio wenzake, wanaposhinda wanyama.

Na siku ya mapatano, ya ndege na wanyama
 Yeye huwa ni miguno, halipati la kusema
Hana masikilizano, kwa ndege wala wanyama
 Mtu kamaye daima, ni aibu kubwa mno.

Huwa hatamki neno, kama kinywa kimetuna
 Hapati la mnong'ono, heshima hanayo tena
Hana heshima ya neno, wala heshima ya jina
 Hapati kuonekana, hampi mtu mkono.

Hafai kuandamana, mtu huyo umwepuke
 Kama alivyo hiana, juu ya nafsi yake
 Na salama kwako hana, afadhali mtanuke
 Hiana na roho yake, kwako hawi muungwana.

Mbaya mtu hiana, kuwa naye utajuta
 Dunia ikikubana, na kusongwa na matata
Atakutupa mchana, mbinguni hakuna nyota;
 Ni mambo yanatukuta, na kisha hutendekana.

(S. Robert)

- (a) Eleza ujumbe wa shairi hili. (alama 4)
- (b) Bainisha nafsineni ya shairi hili. (alama 2)
- (c) Fafanua umuhimu wa uhuru wa kishairi uliotumiwa katika shairi hili. (alama 6)
- (d) Eleza dhima ya aina **mbili** za urudiaji zinazojitokeza katika shairi hili. (alama 4)
- (e) Bainisha tamathali za usemi katika ubeti wa kwanza na wa pili. (alama 2)
- (f) Andika ubeti wa mwisho kwa lugha ya nathari. (alama 2)

7. *Soma shairi lifuatalo kisha ujibu maswali.*

Nalilia mazingira yetu haya
 Hakuna kilicho safi
 Vyote ni kombo
 Mrama vimekwenda.

Tazama mto huu
 Mto utambao katikati mwa jiji kuu
 Jiji la uzungu na usasa
 Lenye warembo na wakwasi
 Wanaolivuka bila fahamu
 Wanaolilima bila kujali
 Wanalfumbia macho ilhali lipo!

Najua mwakani watakuja usafi kulitia
 Usafi ndugu wa siku moja
 Eti kuupa mji sura!
 Wanaukosha mji, si mto!

Ni mto ulioona mengi na makubwa kushuhudia
 Lakini kwa kimya ndugu zangu unakwenda
 Labda kwa uchovu na bughudha
 Ningekuwa mimi ningepaaza sauti:
 “Punguzeni bughudha. Msinitwike mizigo yenu

Maana mimi mnanibebesha mizigo yenu
 Na minyororo ya uchafu kunitia
 Kusudi mpate safika. Tangu lini
 Mto kukoshwa kwa sabuni? Hamjui
 Mto husafisha dhambi?”

Lakini nionavyo ndugu
 Taswira ya mto huu
 Ni taswira kamilifu ya kizazi chetu!
 Kizazi baina ya kilichopita na kijacho.

(Limenukuliwa kutoka: Tunu ya Ushairi)

- (a) Eleza ujumbe wa shairi hili. (alama 5)
- (b) Onyesha mbinu **mbili** za uhuru wa kishairi katika shairi hili. (alama 2)
- (c) Bainisha vipengele vifuatavyo vya kimirante katika shairi hili. (alama 3)
 - (i) Tashihisi
 - (ii) Swalii la balagha
 - (iii) Kinaya
- (d) Onyesha aina **mbili** za urudiaji zinazojitokeza katika ubeti wa pili. (alama 2)
- (e) Bainisha nafsineni katika shairi hili. (alama 1)
- (f) Fafanua aina **tatu** za taswira kwa kurejelea shairi hili. (alama 3)
- (g) Eleza toni ya shairi hili. (alama 2)
- (h) Andika ubeti wa **tatu** katika lugha ya nathari. (alama 2)

SEHEMU E: FASIHI SIMULIZI

8. *Soma hadithi ifuatayo kisha ujibu maswali.*

Hapo zamani za kale Nungunungu na Fisi walikuwa marafiki wa kufa kuzikana. Walizilea familia zao pamoja. Nungunungu aliwafaa watoto wa Fisi kwa nafaka naye Fisi aliwafaa wa Nungunungu kwa nyama. Wanyama wengi walihuhsudu urafiki wao. Hata hivyo, Sungura hakusita kumtahadharisha Nungunungu mara kwa mara.

“Ndugu,” Sungura alisema, siku moja, “Sijui kilichokuvuta kwa huyu mwenzako, ila nataka ujue kwamba mla mizoga haaminiki, haitakuwa ibra watoto wako wakigeuzwa kitoweo chake.”

Nungunungu aliyatia maneno ya Sungura kwenye mizani, akataka kuyaamini, lakini moyo wake ukamuasa dhidi ya haya. Unajua tena mjukuu wangu kauli za mwenye hila hazisadikiki kwa urahisi. Nungunungu alijisemea moyoni, “Simtarajii ndugu yangu huyu aniendee kinyume. Nimeishi naye kwa miaka mingi, nikimfaa kwa jua naye akinifaa kwa mvua, tukizungumza ya kupwa na kujaa, tukilizana kwa furaha na simanzi. Itatokeaje anisaliti baada ya muda wote huu? Na iwe hiyo tamaa wamsingiziayo lakini kuwafanya kitoweo watoto wangu mimi ambaye hujisabilia kuwalea watoto wake mwenyewe anapomezwa na msitu akitafuta mizoga! Haiwezekani. La! Hasha!”

Basi mjukuu wangu Nungunungu aliyatia masikio nta; akapuuzilia mbali ushauri wa jirani yake Sungura. Hakuona haja ya kuufuata ushauri huu kwani alijua kwamba ikiwa kweli Fisi alikuwa na doa, ukweli ungemdondokea viganjani mwake.

Mbivu na mbichi ilibainika wakati kiangazi kikubwa kilikumba kijiji walikoishi Nungunungu na Fisi. Ukame ulibisha hodi. Njaa na ukosefu wa maji ukatishia kukipukutisha kizazi kizima cha wanyama.

Hata hivyo, Nungunungu hakuwa na wasiwasi. Unaweza kusema kwamba ye ye aliwa kondoo mwenye manyoya tele. Maghala yake yalishiba yakatapika nafaka. Hivyo mng’ato wa ukame haukumwathiri.

Kiangazi kilizidi kung’ata naye Nungunungu akaanza kuona muujiza wa kupungua kwa nafaka ghalani siku baada ya siku. Alipomuuliza Fisi, Fisi alikuja juu. “Nani mwingine ila yule goigoi, Sungura? Mimi kila mara hujituma kuitafuta mizoga, japo mizoga yenye imeadimika. Wakati mwingine hulazimika kujiulia mwenyewe.”

Sungura aliposikia hayo alijinyamazia tu. Alijua kwamba za mwizi ni arobaini. Alimwambia Nungunungu, “umdhaniaye ndiye siye.” Kisha akaondoka. Jioni hiyo Sungura alitia gundi kwenye lango la ghala la Nungunungu na kujiendea zake kulala.

Alfajiri mbichi Nungunungu aliamshwa na sauti ya kite. Alipotoka nje alimpata Fisi kaning’inia ghalani hivi, likawa lile la “Mwenye macho haambiwi tazama.” Mjukuu wangu, ingekuwa wewe ungemfanyia nini rafiki yako huyu wa dhati?

Hadithi yangu inaishia hapo. Naomba mbuzi wangu wale majani mabichi na wako wafe kwa kiangazi.

- (a) (i) Ainisha ngano hii kwa kurejelea kigezo cha wahusika. (alama 2)
- (ii) Fafanua mbinu **sita** ambazo mtambaji ametumia kuufanikisha uwasilishaji wa ngano hii. (alama 6)
- (iii) Eleza shughuli **tatu** za kiuchumi ambazo zimejitokeza katika utungo huu. (alama 3)
- (iv) Eleza majukumu **manne** ya fomyula ya kumalizia katika utungo huu. (alama 4)
- (b) Kipera cha ngano kinaendelea kufisia katika jamii yako. Pendekesa mbinu **tano** ambazo jamii yako inaweza kutumia kukinga dhidi ya hali hii. (alama 5)

199

0855

HUU NDIO UKURASA WA MWISHO ULIOPIGWA CHAPA.